

І.В.Бубнов, к.і.н., доцент

*Одеський державний екологічний університет,
кафедра українознавства та соціальних наук*

ПРОБЛЕМИ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Досить представницька історіографія феномену правової держави не знімає з порядку денного актуальності та значимості проблеми політико-правового аналізу фундаментальних ідей і положень, які лежать в основі моделі правової держави та процесу її формування і розвитку в сучасній Україні. Важливість дослідження різних аспектів правової держави для вітчизняної науки впливає з конституційного закріплення за Україною означеного статусу. При цьому одні автори підкреслюють, що, проголосивши себе суверенною і незалежною, Україна стала і правовою державою, а інші – доводять, що побудова такої держави є справою більш віддаленої перспективи. Але ж за будь-яких підходів підвищена увага до ідеї правової держави зумовлюється необхідністю пошуку шляхів найбільш адекватного її оформлення та ефективного здійснення. Неузгодженості та прорахунки в діяльності Української держави в цій сфері часто дають підстави говорити про її «неправовий характер», про спотворення змісту принципів правової держави.

Якими б досягненнями не пишалась Україна в тій чи іншій сфері державного управління, але доки вона не забезпечуватиме реалізації таких принципів, як верховенство права, законність, пріоритет прав людини та громадянина, реальність прав і свобод людини, поділ державної влади тощо, доти вона не зможе претендувати на те, щоб об'єктивно називатися правовою державою.

Всі вищезначені принципи становлять цілісну систему, в якій реалізація одного з них передбачає паралельне забезпечення інших. Спотворення змісту одного зі згаданих принципів здатне спричинити перетворення правової держави на свою протилежність, де місце права посідає формальна літера закону. Порушуючи питання про окремі складові елементи загальної моделі правової держави, не можна лишити поза увагою їх реалізацію і забезпечення на практиці.

Правовий характер Української держави має відбиватися передусім у принципі верховенства права. Цей принцип має визначати умови життєдіяльності усього соціального організму, тобто створення і функціонування державних органів та громадських організацій, ставлення до них, а також стосунки між окремими громадянами. У нашій державі наукове осмислення і аналіз принципу верховенства права розпочалися лише після його закріплення у ст. 8 Конституції України. З урахуванням цього основою законотворення мають бути загальновизнані принципи

справедливості, гуманізму, пріоритету особи, громадянина та громадянського суспільства перед державою, забезпечення вільного користування властивими людині від природи правами та свободами, їх захист від усіяких посягань з боку інших громадян, юридичних осіб, державних органів і посадових осіб [1]. Причому основною умовою тут повинна бути рівноправність держави та інших суб'єктів права. Це означає, що всі закони, які прийняті державою, повинні в першу чергу розповсюджуватися і на неї. Основний принцип верховенства права – право знаходиться над державою, а не навпаки.

На думку більшості вітчизняних вчених-правознавців, основною проблемою формування принципу верховенства права в Україні є не відсутність необхідних правових норм, які б належною мірою забезпечили права та свободи людини і громадянина, а відсутність належного механізму їх реалізації [2]. Таких норм досить багато, це і право кожного на безкоштовну медичну допомогу, і право на працю, і право на безоплатну вищу освіту тощо. Оскільки виконання цих та інших норм Конституції на сьогоднішній день неможливе, з огляду на відсутність нормативно-правових актів, які б закріплювали відповідний механізм, дані положення стають звичайними деклараціями.

Отож, одним з перших питань, які постають у контексті аналізу практичної реалізації принципів правової держави, а також встановлення рівня відповідності між тим, що ми маємо у дійсності, з ідеальною теоретичною моделлю, є питання про здійснення захисту прав людини. Погоджуючись з думкою В. Тація про те, що «процеси, які відбуваються в нашій державі, свідчать про необхідність подальшого реформування законодавства в контексті визначеного міжнародним правом і Конституцією України належного рівня забезпечення прав людини як необхідної умови функціонування Української держави» [3], зазначимо, що означена проблема наразі пов'язана не з визначенням того, наскільки розвиненою є Україна як правова держава, а з тим, чи можна взагалі вважати її такою.

В контексті новітніх політичних процесів в Україні особливої уваги потребує аналіз рівня виконання принципу реальності прав і свобод людини і громадянина, як однієї з відмінних ознак правової держави.

Цей принцип передбачає, що права і свободи мають бути не тільки задекларовані у законодавчих актах, а й забезпечені та гарантовані державою. Виходячи із змісту цього принципу, закріпленого у ст. 3 Конституції України, зрозуміло, що людина та її права і свободи мають беззаперечний пріоритет над інтересами державними. Обов'язком держави є забезпечення належного існування людини, а не навпаки.

Курс на відбудову режиму сильної влади, що його сьогодні обрала владна політична еліта України, передбачає передусім зміцнення інститутів силового нагляду і контролю за суспільством. За таких умов

діяльність силових відомств не вирішує завдання встановлення справедливості, правосуддя, реального забезпечення прав і свобод громадян, а зводиться виключно до реактивації влади. У цьому контексті силові органи специфічним чином виконуватимуть дві свої базові функції: правоохоронну (як охорону права влади на встановлення права панувати) і каральну (як покарання громадських агентів за оскарження цього права у влади). Отже, вмонтовані у владну вертикаль силові інститути можуть стати інструментом відтворення захисту влади від суспільно-громадянських зазіхань, де на першому плані виступатиме безпека влади, а не безпека громадян.

Нова влада України пішла шляхом копіювання російської версії силової держави. Але такі дії, без урахування українських внутрішньополітичних та ціннісно-культурних реалій можуть виявитися малопродуктивним. Якщо в Росії «силова держава» була спочатку орієнтована на вирішення проблем безпеки, пов'язаних з війною в Чечні та боротьбою з тероризмом, то аналогічний проект в Україні означає, що правоохоронна система буде покликана або охороняти права громадян, або буде зорієнтована на регламентацію політичної активності суспільства. Збереження неефективної, корумпованої міліції, що продовжує виконувати регламентуючі, а не корегувальні функції в суспільстві, залишає відкритим питання про співвідношення, порядку і правопорядку, сили та права, держави і суспільства. Якщо влада націлена на реальну реформу правоохоронної системи, то доведеться вибирати, яку державу будувати — правову, в якій дотримуються і гарантуються права та свободи громадянина, чи поліцейську, в якій міліція покликана забезпечувати безпеку влади і контролювати «небезпечні» для влади прояви соціальної активності.

Визначальним принципом правової держави є принцип поділу влади. Тобто, державна влада має виступати як складна система, що утворюється з трьох потужних механізмів, сформованих трьома основними гілками державної влади, які здатні забезпечувати прогресивний рух держави й суспільства шляхом належного виконання покладених на них завдань. Ідеться про формування загального балансу в побудові державної влади, якого в Україні досі практично не було, що спричинило хаос у системі державної влади, волюнтаризм у прийнятті державних рішень, тотальну безвідповідальність і граничну неефективність державної влади.

Міркування про те, що незалежність гілок є достатнім чинником для належного та ефективного функціонування державної влади виявляється помилковим. Основною запорукою належного функціонування державної влади є узгодженість дій всіх її гілок. У цьому плані особливу роль для будь-якої сучасної правової держави відіграє Конституція. Конституційна практика знає різні моделі організації й функціонування державної влади, кожна з яких може бути адаптована до вітчизняних правових реалій. Тому

насамперед слід стратегічно визначитися щодо форми правління. Для України це питання залишалося відкритим з 2004 року, а без відповіді на нього не існувало загального плану, згідно з яким повинна була розвиватися система державної влади.

В стратегії теперішнього політичного керівництва України щодо формування жорсткої владної вертикалі гостро постала проблема централізації країни й консолідації влади. За весь період існування державності Україна так і не змогла відійти від варіанту централізму радянського зразку, що характеризується централізмом влади і децентралізацією суспільства. Така централізація влади означає передусім відсутність реального поділу влади і зосередження всієї влади в одному центрі. Одночасна ж децентралізація суспільства позбавляє його можливостей колективної кооперативної дії щодо захисту власних інтересів. Повернення до консервативно-бюрократичної стратегії централізації чітко простежується в алгоритмі політичних дій теперішньої політичної еліти.

Але створення ефективної влади, на нашу думку, навпаки потребує щоб централізована держава стала децентралізованою, а децентралізоване суспільство – організованим «знизу». Децентралізована влада означає саме поділ влади, деконцентрацію влади, знеособлення політичного режиму і перехід до політичної системи, яка спирається на ефективні інститути. А централізоване суспільство – це суспільство, яке має спиратися на сильні посередницькі структури: партії, профспілки, підприємницькі спілки, асоціації, громадські об'єднання, що, фактично, є школою колективної дії, захисту інтересів і впливу/тиску на владу. За таких умов ефективність влади буде забезпечуватися силою суспільства, а не силовим примусом режиму. Весь пострадянський період відносини держави й суспільства в Нездатність вийти на оптимум співвідношень між державою і суспільством залишається тим основним викликом, якого не змогла вирішити еліта, що позбулася влади, а нинішня влада або не бачить проблеми, або не в змозі запропонувати адекватне рішення [4].

Скасування політичної реформи 2004 року з точки зору реалізації принципу поділу влади вимагає юридичного корегування низки законодавчих актів, які регулюють організацію та діяльність органів державної влади різних її гілок. При цьому ключова роль має відводитися: реформуванню системи виконавчої влади у контексті запровадження адміністративної реформи та докорінним змінам у системі судової влади.

Адміністративна реформа, на думку фахівців, має бути спрямована на докорінне та змістовне переосмислення у формі конкретних законодавчих актів усієї ідеології виконавчої влади й державного адміністрування: прагнення радикально змінити стару ідеологію шляхом запровадження нової – людиноцентристської – основне завдання та єдиний можливий шлях реального запровадження принципу верховенства права у

сфері виконавчої влади [5]. Така зміна державної ідеології можлива насамперед через посилення орієнтації виконавчої влади на діяльність із надання адміністративних послуг, що має більш конкретно реалізовувати завдання служіння держави інтересам людини.

Теперішній стан судової влади в Україні актуалізує потребу широкої суспільно-політичної та наукової дискусії щодо судової реформи. Зрозуміло, що без реальної незалежності суддів не можна говорити про неупереджений захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Забезпечення такого становища судової влади мала б гарантувати судову реформу за якою судді б керувалися у своїх рішеннях виключно законами, а не власними меркантильними інтересами чи наполегливими побажаннями «третіх осіб», яка б мала відновити довіру громадян до суду.

Але оголошена у 2010 році судова реформа в цілому зведена лише до реформи судової адміністрації та намагання правлячої політичної еліти взяти під контроль всі судові інстанції із запровадженням практики оголошення вердиктів за вказівкою згори. У такому вигляді вона не забезпечуватиме належного захисту судами прав громадян та не вирішує належним чином питання посилення ролі суддівського самоврядування в системі судоустрою та підвищення значущості органів, які відіграють основну роль у питаннях суддівської кар'єри та відповідальності (Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України)..

Таким чином, науково-теоретичний дискурс щодо правової держави в сучасній Україні має значною мірою гіпотетичний характер, адже він не може проводитися в контексті тих принципів правової держави, які забезпечено й реалізовано, він можливий лише в аспекті того, як ці принципи можуть і повинні бути забезпечені, якими мають бути кроки владної політичної еліти України щодо практичної реалізації теоретичної моделі, яку в сучасній науці визначають поняттям «правова держава».

Список літератури

1. Скрипнюк О. В. Соціальна правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К., 2000. – С. 130.
2. Агафонов С. Проблеми реалізації принципів правової держави в Україні та шляхи їх вирішення //Юридичний журнал. – 1/2006 – <http://www.justinian.com.ua>
3. Тацій В. Я. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 – С. 7.
4. Карасьов В. «Сильна» держава: силова чи правова?// Дзеркало тижня. – 2010 – 16-22 жовтня. – № 38 (818).
5. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації // Право України. – 2010. – № 3. – С. 73–74.